

Trabzon Ağızlarında Bir Fiil Kullanımı

A. Mevhibe Coşar*

Özet: Ağızlar, temel niteliklerini ölçünlü dilden ayrıldıkları oranda belirginleştirirler. İletişim, eğitim ve öğretimin yaygınlaşması, ölçünlü dil ile ağızlar arasındaki etkileşimi de artırmıştır. Bu nedenle dilin nispeten bakir hali sayabileceğimiz ağızlar üzerindeki çalışmaların tespit boyutu önem taşır. Trabzon ağızlarında [isim fiil+fiil] yapısında bir fiil kullanımı ölçünlü dilden ayrılan bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmada söz konusu kullanımın örnekleri verilerek bölge ağızlarındaki yeri belirlenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon ağızları, ölçünlü dil, fiil

Usage of a Verb in Trabzon Dialects

Abstract: Dialects are characterized by their own basic qualifications to the extent that they deviate from the standard language. The expansion of the communication and education enhanced the interaction between standard language and dialects. Therefore it is of importance to embark on dialects, which are relatively new and waiting to be fully discovered. In dialects of Trabzon using the verb in the structure of [noun verb+verb] presents a distinctive deviating example in standard language. This study focuses on the usages of this structure in regional dialects.

Keywords: Trabzon dialects, standard language, verb

Giriş

Dilin dinamik haline ait çalışmalara temel teşkil eden ağızlar, özellikleri itibariyle zaman zaman ölçünlü dile aykırı bir görünüm arz ederler. Bu özelliklerin anlamlandırılması ve bir kaynağa bağlanması aşaması ise zorlu ve düşündürücü görünmektedir. Günümüzde iletişimin mesafeleri aşan ve medyanın etkisiyle buyurgan bir karakter de kazanan görünümü, ağızların doğal sürecinde ölçünlü

* KTÜ Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mcosar@ktu.edu.tr

dili öne çıkarmaktadır. Bu nedenle dilin nispeten bakir hali sayabileceğimiz ağızlar üzerindeki çalışmaların tespit boyutu önemini korumaktadır. Öte yandan gidişat, ağızların dinamik gücünün ölçünlü dil üzerindeki etkilerinin de inkâr edilemeyeceğini göstermektedir. Bu cümleden olmak üzere ağızlar, hem ölçünlü dilden ayrılan özelliklerinin belirlenmesi ve bir kaynağa bağlanmaları, hem ölçünlü dile yaklaşımları hem de ölçünlü dile katkıları oranında değerlendirilmek durumundadır.

Trabzon ağızları, coğrafi bakımdan nispeten kapalı bir alanda bulunmaları; son yıllara kadar bölgenin dışarıdan, özellikle diğer bölgelerden göç almaması¹ gibi sebeplerle değişim ve etkileşimlere kapalı, ancak eğitim imkânları ve merkezlerle yakın ilişkileri sebebiyle de ölçünlü dille sıkı iletişindedir. Bu ve sair sebeplerle tarihi ve sosyo-kültürel açıdan olduğu kadar ağız araştırmaları açısından da genelde Karadeniz Bölgesi, özelde Trabzon önemli bir merkez durumundadır.

Trabzon ağzına ilişkin çalışmaların tarihi Ahmet Caferoğlu (1994: XX)'nin verileriyle 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarına gider². Geçen süreç bireysel bazı çabaların yanı sıra Caferoğlu (1994), Brendemoen (2001), Demir (2006) gibi araştırmacıların kitaba dönüşen çalışmaları ile derleme faaliyetlerini de içermiş; alanla ilgili tezler ve makaleler hazırlanmıştır³.

Doğu Karadeniz Bölgesi, tarihin en eski dönemlerinden bu yana farklı etnik topluluklar tarafından iskân edilmiştir (Telliöglü: 2003)⁴. Bölge tarihsel süreçte çok sayıda farklı Türk boyunun üst üste tabakalaştığı bir etnolinguistik tabana da sahiptir (Bilgin 2000: 13-67)⁵. Caferoğlu (1994: XX-XXIV) da Trabzon

1 Son zamanlara kadar mevsimlik işçilerin hareketi bile bölge sınırları içinde kalırken bugün bu daha geniş alanlara yayılmış görünmektedir. Yurt içinden çeşitli bölgelerden iş gücü akışı yanında özellikle Doğu Karadeniz sınır komşusu Gürcistan'dan gelenler dikkat çekmektedir. Bu da yeni etkileşimlerin söz konusu olabileceğine bir işaret sayılabilir.

2 Ahmet Caferoğlu, Trabzon ağızları üzerine yapılan ilk çalışmalara değinirken şu isimleri zikretmektedir: V. Pisarev, Trabzon Sivesine Dair Birkaç Söz; Luigi Bonelli, Voci de Dialetto Turco di Trepozinda, Budapest 1920; M. Räsänenin Eine Sammlung von mani Lieder aus Anatolien; Journal de la Societè Finno-ougrienne (1925, C. 41); Hamamizade, Baba Salim; Bilal Aziz Yanıkoğlu, Trabzon ve Havalisinden Toplanmış Folklor Malzemesi (Caferoğlu 1994:XX).

3 Söz konusu çalışmalar için bk. Tuncer Gülensoy (1981), *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası*, Ankara: Başbakanlık Basımevi (ilgili mezuniyet tezlerini göstermektedir); Bernt Brendemoen (2001), *The Turkish Dialects of Trabzon*, Volume I-II, Oslo; Necati Demir (2006), *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, C. I-II-III, Ankara: Gazi Kitabevi Yay; öte yandan yüksek lisans tezi olarak Fuat Öründü (2000), *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, Trabzon, 245 s., Metin Karaörs (2000), "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon; Trabzon ağızları üzerine yapılmış ve yayımlanmış bulunan çalışmalar arasında sayılabilir. Söz konusu çalışmaların tamamına ilişkin genel bir değerlendirme için bk. (Korkmaz 2009: 696-709).

4 Antik kaynaklarda Karadeniz sahillerinde yaşayan 90 kadar etnik gruptan bahsedilir [İskitler, Makronlar, Mssynoikler, Kolkhlar, Driller, Khalybler, Tibarenler, bunlardan en önemlileridir]. Ayrıntılar için bk. (Telliöglü: 2003).

5 "Karadeniz'in kuzeyinde yer alan topraklar eski çağlardan bu yana kavimlerin büyük göçlerine sahne olmuştur. Orta Asya çıkışlı İskitlerin Kimmerleri Karadeniz'in kuzeyinde sıkıştırması ile tarihin tanık olduğu göçler daha yakın çağlarda da devam etmiştir. Birkaç asra yayılan bir süreç içinde bu sahaya giren Türk kavimleri burada bulunan kavimleri batıya sürmüş ve buraları yurt edinmiştir. Bizans, art arda gelen bu devletlerle ve onların yerinden sürdüğü topluluklarla da ilişkiler kurmuş, onlardan ordusu için asker ya da azalan nüfusu için yeni kaynak olarak yararlanmış, onların akınlarından kendi topraklarını ve devletini koruyabilmek için ustaca bir siyaset izlemiş, Hıristiyanlaşarak Rumlaşmaları için nihayetsiz çaba sarf etmiştir. Doğu Karadeniz sahillerine bu açıdan baktığımızda tarihin her döneminde bölgeye Karadeniz'in kuzeyinde var olmuş Türk kavimlerinin gölgesinin düştüğünü söyleyebiliriz. Hunlar, Avarlar, Hazarlar,

ağızlarında tamamıyla sabit ve düzenli bir halde görülen ses özelliklerinin bölgeyi Göktürk ve Uygur Türkçesine bağladığını söyler. Tarihi verileri takip ederek bölgede etnik tabakalaşma ile ortaya çıkan dil görüntüsünü belirlemeye çalışan Feridun Tekin (2002:195-202) de, Trabzon ve yöresinin Türkleşmesi⁶ tarihinin 1071 Malazgirt savaşının çok öncesine dayandığına, bölge ağızlarında görülen Kıpçakça unsurların⁷ da bu fikri desteklediğine dikkat çeker.

Ahmet Caferoğlu (1994: XX), karakteristik bir özellik olarak Trabzon'daki köylerin bile kendi ağız özellikleri ile ayrıldığına işaret eder⁸. Ağızlar için doğal bir süreç olan bu durum bir tarafa bırakıldığında ses ve yapı itibarıyla bölge ağızlarında tespit edilen ve Anadolu'nun çeşitli bölgeleri üzerinden bazı Orta Asya ağızlarına bağlanan özellikler, Oğuz boylarının Anadolu'yu yurt edinme sürecinin çok öncesinde bölgede dilin izlerinin yerleştiğinin delili olarak gösterilir (Tekin 2002: 199-201)⁹.

Trabzon Yöresi Ağızlarında Bir Fiil Yapısı

Trabzon ağızları ses ve şekil özellikleri ile söz varlığı bakımından bir takım arkaik özellikleri barındırmakta¹⁰, ölçünlü dilden ayrılan dikkat çekici yapılar sergilemektedir. Bu çalışmada Trabzon ağızlarının genelinde görülen, çoğu zaman anlatımı kuvvetlendirmek için de kullanıldığı düşünülen “*ağlama ağla-, söyleme söyle-, kazma kazma-*” gibi fiillerin kullanılışı tespit edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Bu kullanımın bölgede¹¹ örneklerini tespit etmek de mümkün olmakla beraber burada Trabzon yöresi ağızları esas alınacak ve dilbilgisi ve dil kullanıcıları bakımından değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacaktır. Dil içi bir birey olarak kendi deneyimlerimiz ile Caferoğlu (1994), Brendemoen (2001) ve Demir (2006) metinlerinden tespit edilen örnekler tanıklığında konuya ilişkin bazı soruların tartışılması ve anlamlandırılması amaçlanmaktadır.

Konuya şimdilik iki soru ile yaklaşılması uygun görülmektedir:

Sabirler, Bulgar Türkleri, Uzlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Kumanlar ve diğer Türk boyları Bizans tarafından 5. ve 11. asırlar boyunca bölgeye yerleştirilmiştir.” (Bilgin 2000: 13-67).

6 Atilla Jorma bugünkü Karadeniz çevresi Türklüğünün çekirdeğinin Aral gölü kuzeyindeki bozkırlardan, kabaca bugünkü Kazakistan devletinin bulunduğu bölgelerden göçmüş olduğu görüşündedir (Jorma 2008: 54).

7 Trabzon ağzında Kıpçakça etkileri için bk. (Demir 2007; Özgür 2002: 189-194).

8 Kelime başındaki “g”lerin “k”, “d”lerin “t” olması, “göl” yerine “köl”, “gibi” yerine “kibi”; “duymak” yerine “tuy-mak”, “diş” yerine “tiş” kullanılması gibi (Caferoğlu 1994: XX).

9 Talât Tekin dilbilimi çevrelerinde konuşma türlerinin *idyolekt* (tek bir kişinin konuşma alışkanlıklarının tümü; birey diyalekti), *ağız* (birbirine benzer idyolektler toplama), *lehçe* ya da *diyalekt* (birbirine benzer ağızlar toplama) ve *dil* (birbirine benzer diyalektler toplama) ayrımından söz eder (Tekin 1997: 240). Bu, bir anlamda ne kadar birey varsa o kadar dil var anlayışını da getirir. Bir yandan da bir ağız yöresindeki söyleyiş farklılıklarını da açıklayan dayanaklardan biri olur.

10 Trabzon ağızları üzerine yapılmış çalışmalarda konunun ele alınışı için bk. (Korkmaz 2009: 696-709).

11 Kullanımın örnekleri Rize ili ağızlarında da mevcuttur: “g’uç’ hal dışarıya gelduk. Bizi almak da almadile . motoréyi şik’aat ettuk.”, “hiç oynamâyısun, hiç’ bi tarafun oyna’mâyı. konuşmak da konuşmâyısun.” (Günay 2003: 202 ve 218).

Bu yapılar birer ikileme olarak değerlendirilebilir mi?

Bu yapılar ikili köklerin birlikte kullanılışından kaynaklanabilir mi?

Caferoğlu (1994) ve Brendemoen (2001), eserlerinde örnekleri bulunduğu halde bu fiil kullanımına yönelik herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır¹². Demir (2006) ise fiilden isim yapan ekler bahsinde -ma/-me ekini ele alırken konuya değinmektedir. Burada bölgede ekin yazı dilinde olduğu gibi -ma/ -me şeklinin kullanıldığı ve fiil isimleri, bazen de eşya, yemek ve alet isimleri yaptığı dile getirilmektedir (2006: 109-118) ayrıca “Trabzon ili ağızlarında özellikle II. Ağız yöresinde bu ekle çok yaygın olarak kullanılan ikileme de kurulmaktadır.” diyerek¹³ “ğatma _ğaTamıyôm (katma katamıyorum), ğaşma ğaşmadım (kaçma kaçmadım), satma _ mi satacak (satma mı satacak), körme kördük (görme gördük), yatma yatmâysın (yatma yatmıyorsun)” örneklerini vermektedir (Demir 2006: 276).

İkilemeler yaygın kullanımı ve zengin anlatım imkânı ile Türkçenin önemli ve ayırıcı bir özelliğini yansıtır¹⁴. Bu sebeple olsa gerek Türkçenin ikilemeleri çok yönlü çalışmalarla ele alınmıştır. Bu çalışmalarda Türkçenin farklı dönem ve eserlerinden kimi lehçelerine kadar hemen her alanda ikilemelerin oluşum ve kullanımı incelenmiş ve karşılaştırmalara yer verilmiştir¹⁵. İkilemeler konusunda belki de dikkat çekilmesi gereken konulardan biri, Muharrem Ergin’in verdiği tanımda belirginleşen bir yapı özelliğidir. Ergin (1985: 337), “tekrarlar” adıyla ele aldığı ikilemeleri, “Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime gruplarıdır. Tekrarı meydana getiren iki kelimenin tekrara iştiraki tamamıyla birbirine eşittir.” şeklinde tanımlamaktadır. Sonuç olarak art arda sıralanan iki birimden oluşan ikilemeler, birer kelime grubudur. Bazen, yinelemelerden (*yavaş yavaş*), eksiz sözcüklerin bir araya gelmesinden (*köşe bucak*), çeşitli ekler almış sözcüklerden (*eninde sonunda, oflayıp puflamak*) ve ad tamlamalarından (*suyunun suyu*) oluşmaktadırlar (Gökdayı 2008: 95). Dolayısıyla yukarıdaki tanımda yer alan “aynı cinsten iki

12 Yalnız Brendemoen, 35 no’lu metindeki “benum ismum fuskudu[r] ama fadimedûr/ k’a:bee gittum vaGıt Fadime idür ismum” ifadesinde “k’a:bee gittum vaGıt” kısmını bir dipnotla açıklar ve “dini bağlamda olmalı” (must mean in religious contexts) der. Ardından bir sonraki metinde “kaçırma kaçurdi” ifadesini de bu dipnota gönderir. Bu, tarafımızca anlamlandırılmayan ve muhtemelen yazılış veya dizgiden kaynaklanan bir hata olarak alınmıştır (Brendemoen 200: 80-82).

13 Trabzon ağızlarını ikiye ayıran Demir (2006: 109 ve 118)’e göre I. ağız yöresi Şal pazarı ve Beşikdüzü ilçesinin büyük bir bölümü, Çepni ağızlarının doğu ucu; II. ağız yöresi de Trabzon ilinin merkez ilçe dâhil, Şal pazarı ve Beşikdüzü dışında kalan bütün yöreleridir.

14 İkilemelerin Türkçenin her döneminde belirgin biçimde kullanıldığı bilinmektedir. Yunanca *hendadiyon* (iki ile/iki aracıyla bir) terimiyle adlandırılan bu kuruluşlara Latin yazınında birkaç örnek gösterilebilmektedir. Dünyanın pek az dilinde Türkçedekine yakın oranda görülen bu özellik, bugün Korecede ve bir ölçüde Japoncada bulunmaktadır (Aksan 1996:60). Ayrıca Türkçede ikilemelerin yapılışının diğer bazı dillerden ayrılan örnek ve değerlendirmeleri için bk. (Aktaş 1996: 565-575).

15 Başlı başına bir çalışma olarak (Hatipoğlu 1981) yanı sıra (Tuna 1949: 429-447 ve 1950: 36-82; Sev 2004: 497-510; Aydın 1997: 417-421; Suçin 2006: 281-294; Koca 2007; Ulutaş 2007) sayılabilir.

kelime” ifadesi¹⁶ dilbilgisi bakımından eş değer olmak demektir. Bu durumda Trabzon yöresi ağızlarında kullanılan bu birimlerin bu manada ikileme sayılması tartışılabilir. Anlam ilişkileri bir tarafa, yazılı ilk eserler üzerine yapılan çalışmalarda örneklerin de gösterdiği gibi Türkçe ikilemelerde kurucu unsurlarda eş değerlik söz konusudur. İsimlerle isimler, fiil şekilleri ile fiil şekilleri, hatta yansımalarla yansımalar şeklinde bu durumun bir kurucu yapı olarak devam ettiğini gözlemek mümkündür. Nitekim Ercan Alkaya (2008: 37-76) da, alandan yapılan derlemeler ve Derleme Sözlüğü esasında tespit ettiği Trabzon ve yöresi ağızlarındaki ikilemeleri incelemiş ancak sözü edilen yapıları ikileme sınıfından saymamıştır¹⁷.

İkilemelerin temel işlevlerinden söz edilirken “anlatım gücünü artırmak ve anlamı pekiştirmek” ifadeleri kullanılıyor. Bunların kullanım amacının da anlatımı zenginleştirmek, dile ahenk ve zenginlik katmak olduğu belirtiliyor¹⁸. Böylece ikilemeler cümlede ad, sıfat ve zarf görevi yüklenen ve anlamı güçlendiren birimler sayılmaktadır. Trabzon ağzında fiillerin bu ikili kullanımlarında zaman zaman vurgu/pekiştirme amacı sezilse de bunlara anlam ve kullanım yönüyle bakıldığında başka maksatlar da bulunabilmektedir.

Metinlerdeki durumlarına bakıldığında bu fiil yapılarının yüklem olarak kullanıldığı görülüyor. Gerek kendi tanıklıklarımız gerekse metinler bunların her zaman anlamı kuvvetlendirmediğini, bazen asıl eylemin oluş biçimini -olumlu veya olumsuz- tarif ettiğini gösteriyor.

Trabzon Ağızlarında Fiil Kullanımı

Aşağıda türlü kullanılışlarından hareketle Brendemoen ve Demir’den alınan örneklerin metinlerdeki görünüşleri değerlendirilmeye çalışılmaktadır¹⁹:

1- İsim Fiilin Çekimli Fiili Tarif Ettiği Kullanılışlar:

ğaşma ğaşmadım. Dôruleülân geldim. (Demir 2006: 70)

beni babam verme verdi. O ğaşma _ ğaşdı. (Demir 2006: 146-147)

Birinci cümlede anlatıcı, “ben kaçarak evlenmedim, usulüne uygun

16 Benzer bir yaklaşımla Leylâ Karahan, tekrar grubu içinde ele aldığı ikilemeleri “bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubu” olarak tanımlar. “Grupta yer alan kelimeler arasında hem şekil, hem de anlam ilişkisi vardır; anlamı kuvvetlendirir; nesne ve harekete çokluk, süreklilik ve beraberlik anlamı kazandırır; bağlama ve çekim edatları dışında bütün kelimelerle tekrar grubu kurulabilir; grubu meydana getiren unsurlar çekim eki taşıyabilir; grup içindeki kelimeler, eş görevlidir” gibi çeşitli özelliklerine değinir (Karahan 2004: 60-62)

17 Alkaya (2008: 37-76), çalışmasında ikilemeleri “Kökenleri Bakımından İkilemeler, Sözcük Türü ve Yapısı Bakımından İkilemeler, Anlam Bakımından İkilemeler” başlıklarında toplamış ve burada da eş değer/aynı cins birimlerin tekrarı ilkesini gözetmiştir.

18 Hatipoğlu (1981: 9), “Türk düşüncesindeki anlam bolluğunu, kavram inceliğini karşılamak üzere, sözcük kurar gibi, türlü yönlerden birbiriyle ilgili iki sözcük yan yana getirilir ve yeni bir anlatım yolu yaratılır” der.

19 Alıntı yapılırken metinlerde kullanılan işaretlere ve yazıma bağlı kalınmıştır. Transkripsiyon işaretlerindeki farklılıklar bu sebeptedir.

evlendim”; ikinci cümledeki anlatıcı da aynı konuda “ben babamın izniyle/ kararıyla/vermesiyle evlendim, o kaçarak evlendi.” demektedir.

şindi baGma şindi herif ba'nGer oldu. şindi arabalan gidey/ yürüme de yürüme/siir arabalan gidey. (Brendemeon 2001: 225)

çokları ordan kaştı arGadaşların/çıgu kaçayler ordan/kaçma kaçayle atlayile wariştän Gaçayle. (Brendemoen 2001: 209)

biliyorum ama yarı yarıya unuttum onları şindi hatırımda kalmayler Gi unları oGuma'oguduk biz. (Brendemoen 2001: 150)²⁰

Burada birinci anlatıcı, yürüyerek gitmek yerine arabayla gitmenin tercih edilir olduğunu, hayvanların da bir yerden bir yere arabalarla taşınacak kadar zenginleştiğini anlatıyor. Yine ikinci anlatıcı kaçarak uzaklaşmaktan söz ediyor. Üçüncü anlatıcı ise okuyarak öğrendiklerini dile getiriyor.

Bu örneklerin gösterdiği gibi burada bir pekiştirme ve bunu ifade etmek üzere bir ikileme kullanılışı söz konusu olmamalıdır. Nitekim sıklıkla görülen aşağıdaki örnekler, pekiştirmenin zaten “de” ve “bile” edatları ile yapıldığını, bir pekiştirme olsaydı bunun “de” ve “bile” ile katmerlendirilmesine ihtiyaç duyulmayacağını düşündürebilir. Benzer şekilde “mI” soru ekinin kullanılışı da bu tarif durumunu aydınlatan örnekler verecektir²¹:

konuşma da konuşamayu[r]um. (Brendemoen 2001: 29)

konuşmak bile konuşamayu[r]um: konuşmaya gücüm yok.

Saba:ı saba: ettim, uyuma bile uyumadım.

Konuşucu için “Uyuma da uyumadım” ile “Uyuma bile uyumadım” aynı şey değildir. Birinde -dığı halde anlamı, sitemi vardır; diğesinde göze alma söz konusudur. Eylemin gerçekleştirilemeyeişini güçlülere bağlamak üzere burada bir kuvvetlendirmeden söz edilebilir, ancak bunu üstlenen kuvvetlendirme bağlaçlarıdır; isim fiil ile fiilin yan yana gelişi değil.

icabında kurutmada kuruduruk. (Demir 2006: 171) örneğinde ise “Kurumasını sağlarız.” anlamı vardır, isim fiilin gösterdiği işin nesneleşmesi söz konusudur.

2- İsim Fiilin Çekimli Fiili Tamamladığı Kullanılışlar:

Kimi örneklerde bu yapının ölçünlü dildeki [Fiil+(-mAsInA)]+[Fiil+ç.e.] yapısını karşılayan veya olumsuz durumlarda bir eylemin gerçekleştirilmesine niyet ifade eden, bugün Türkçede “-AcAk ol-” ile temsil edilen gerçekleşmemiş

20 “Masal hikâye biliyor musunuz?” sorusuna karşılık anlatıcı, “Biliyorum ama yarı yarıya unuttum onları, aklımda kalmıyor. Biz onları okuma okuduk, yani mektepte okuduk. Biz muhacir geldiğimiz zaman küçüktük, kardeşimle beni mektebe verdiler. Onları okuma okuduk.” cevabını veriyor.

21 “Bunu sorma mı soruyorsun?” derken bir Trabzonlu “Soru olarak mı söylüyorsun, yoksa sorar gibi mi yapıyorsun?” demek ister; “Sular kesme mi kesti” derken “Suların akmaması kendiliğinden mi (bir arıza mı, haber verilmeden mi) oldu, yoksa (belli bir iş için mi kesildi) bir müdahalemiz mi var?” demek istiyordu.

niyet fiillerini karşıladığı ve yan yargılar oluşturduğu da söylenebilir²².

- *O da bu sefer diyi Gi evät/kesme geseceuum etmainizi ama / şu anda ben yo: udum.*

- *Denizde BaDMA bile Ba:dug Biz//* .(Brendemoen 2001: 216)

- *Biz dâbi yapmadukda körme kördük.* (Demir 2006:159)

-*yatma ud yatamâysin, kaçma kaçamaysın işde yapmaysın.* (Demir 2006: 174)

Bu kullanılış, -mAsInA/ (-AcAk ol-) yapısından eksiltili bir biçim olarak görülebilir.

Mesele ikinci soru bakımından ele alındığında bu kullanımın Türk dili yadigârlarından takip edilebilen bazı yapılarla benzeşen örneklerini değerlendirmek gerekir. Hem fiillerin, hem de isimlerin aynı kelimeyle ifade edilmesi meselesi çeşitli vesilelerle ele alınmıştır²³. Hem isim hem fiil kökü olarak kullanılan sözcüklerin -ikili köklerin²⁴- Abidelerde “sü süle-”(asker sevket-); Uygurcada “amgek amge amgen”- (sıkıntı çek-), “sakınç sakın-” (düşünceye dal-) (Hamilton 1998: 27, 54); - Dede Korkut’ta “soy soyla-, boy boyla-”²⁵; “kov kovla-, din dinle-” (dedikodu yapmak) (Ergin 1989: 76); Divan’da bit bitle- (bit ara-), kuş kuşla- (kuş avla-)” şeklinde karşımıza çıkan örnekleri vardır²⁶. Acaba bunlar, bugün ölçünlü dilde çoğu yansımadan ikilemelerle kullanılan “fıkır fıkır

22 Hayrullah Kahya, “-mAsInA” için; “Amaç belirten Karamanlıca zarf-fiil eklerindedir. Deny’nin gramerinde bahsedilmeyen bir şekildir. -mA fiilden isim yapan eki, -si 3. teklik şahıs iyelik eki ve datif hal ekinin birleşmesiyle oluşan -mAsInA zarf-fiili, Yüce ve Karahan tarafından da ele alınmamıştır. Bu durum bu zarf-fiil şeklinin oldukça nadir kullanıldığını gösterir. Verilen örneklere göre bu zarf-fiil eki bazı cümlelerde sebep anlamında kullanılmıştır. Ancak yapı olarak dikkati çeken şey, bu zarf-fiillerin her zaman cümlelerin sonlarında yer almalarıdır.” demekte ve “Acıdım seni katlı etmesine”, “Aradı bir kişizade, faziletli, padişaha minasip bir güzel kız bulmasına”, “Döndüler Roma vilayetine dönmesine” örneklerini vermektedir. (2008: 131-152) Bunlardan sadece üçüncü örnek, ‘dönmesine döndüler’, ölçünlü dilde de örneği görülen Trabzon ağızlarındaki kullanımlara benzemektedir.

23 Nazım Muradoğlu 06 Kasım 2008 tarihinde turkoloji@yahoo.com adresine gönderdiği iletisinde konuya değinmiş, Prof. Dr. Ebulfez Recebov’un P. M. Melioranski, W. Radloff, K. Grönbech, G. Ramstedt’in bu konuda aynı görüşte olduklarını söylediğini ifade etmiştir. Devamla, Ramstedt’in, eş sesli gibi görünen kelime köklerinin morfolojik olarak daha küçük birimlere parçalanamamasının, onlardan (yani ad ve fiil olarak) hangisinin daha önce geldiğini belirlemeyi engellediğini söylediğini; Prof. Vakıf Aslanova’nın ise “Fiille muvafık adlar sinkretik şekilde aynı sözle ifade olunur.” görüşünü taşıdığını belirtmiştir. Nakledilen bu bilgiye göre Memmedov da “Fiil-ad sinkretizmi, bir kelimenin konversiyon sürecinin sonucu olarak ele alınmak zorunda değildir.” demektedir.

24 Zeynep Korkmaz, “ikili kök” veya “sesteş/ eş sesli(kelime)” denilen bu kelimeler için ; “Hem ad hem fiil olarak kullanılan köklerin bir kısmında yalnızca ses bakımından bir birlik vardır. Aralarında hiçbir anlam ilgisi yoktur: ara/ara-, yaz/yaz- gibi kökler bu niteliktedir. İkili köklerin bir kısmında ise tam bir anlam ilişkisi söz konusudur. Bu nitelikteki adların çoğu Türkçedeki fiilden ad türetme eki olan -g ünsüzünün eriyip kaybolmasından oluşmuştur. Dolayısıyla aynı kökten kaynaklanan bu ikilik, bir ses değişiminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.” bilgisini aktarı (2007: 125). Mustafa Öner de “barış-” fiilini ele aldığı çalışmasında bunun sinkretik (bütünleşmiş/bağdaşmış) şekli olarak “barış” isminin Eski Türkçede barış bar- fiilinin ismi olarak “gidiş, gitme” anlamında bulunduğunu söyler, DLT (2006: 370)’de *barışığı* “varılan, gidilen yer, konuk odası” ve *keliş barış* “geliş gidiş” biçimlerini örnek gösterir (1996: 61).

25 Dede Korkut’un boylardaki esas işlevi kopuz çalarak boy boylaması, soy soylamasıdır. Boyların anlatılmasına *boy boylamak*, boylar içindeki manzum kısımlara *soy*, soyları kopuz eşliğinde belli bir melodiyle okumaya ise *soy soylamak* denir (Ercilasun 2000: 111).

26 kuş kuşla- (kuş avla-): *Ol anğar kuş kuşlattı*: O, ona kuş avlattı (DLT-II 2006: 348); *Er bit bitledi*: Adam bit aradı (DLT-III 2006: 291).

fıkırda-, çın çın çınla-, yükü yükle-, kasım kasım kasıl-, süzüm süzüm süzül-, çakmak çak-, sarma sar-²⁷; kimi ağızlarda da kullanılan ve bir çeşit anlatım bozukluğu olarak gösterilen “boya boya-, ölü öl-, yangın yan-“ gibi örneklerin ilk şekilleri ile alakalı mıdır?²⁸

“Yükü yükle-, çakmak çak-, sarma sar-“, örneklerinden “sarma sar-“, görünüşte tam da Trabzon ağızlarının örneklerini andırmaktadır. Ancak bir yemek adı olarak sarma, söz konusu fiilden yapılmış bir nesne adıdır. Benzer şekilde Divan’da geçen “bürme bür-, kesme kes-; udhıtma udhıt-“ örneklerinde de sarma sar-, hatta çakmak çak- örneklerinin temelleri durmaktadır. Zira zaten burada geçen kesme: kâkül, perçem; bürme: ağ, torba; udhıtma: peynir anlamında birer nesne adıdır ve aynı kökten fiille kullanıldıklarında *figure-pseudo-étymologique* (yalancı türek yanacı)²⁹. Ancak Trabzon yöresi ağızlarından belirlenen örnekler (isim fiilin çekimli fiili tarif ettiği ve isim fiilin çekimli fiili tamamladığı örnekler) *figure étymologique* (türek yanacı)³⁰ olmalıdır.

Öte yandan bu yapılar, Üç İtigsizler (Özönder 1998)’de çokça tespit edilen “*tip ti-*” yahut *tegmek tegmek* (değme değmek) örnekleri, Özönder (1998: 62)’in çevirisinin de gösterdiği gibi bu yapının çok eski bir şekil olduğunun delili sayılmalıdır³¹.

Sonuç

Caferoğlu, Brendemoen ve Demir’in büyük emek vererek derleme ve tespitleri ile ortaya koydukları Trabzon ağızlarına ait malzeme çok değerlidir.

27 bürme bür-: *Ol manğa bürme bürüşdi* “O, bana ağ dikmekte yardım etti.”, (DLT-II 2006: 94); Kesme kes-: *Tünle bile bastımız / Tegme yağak pustımız / Kesmelerin kestimiz* “Geceleyin bastık, her yandan pusu kurduk,perçemlerini kestik, Minglak adamlarını biçtik.” (DLT-I 2006: 434); Udhitma udhit-: *Ol udhıtma udhıtı*: O, peynir yaptı (DLT-I 2006: 208). Divan’dan gösterilen örnekler, bu araştırmayı hazırlarken daha önce yaptığı çalışma ile ilgili olarak görüşme imkânı bulduğumuz Aslıhan Dinçer’den alınmıştır. Dinçer (2008), temelde (isim + fiil) veya (fiil + fiil)lerden meydana getirilen yapılar olan birleşik fiillerden hareket etmekte; “Bu tür yapıların, taşıdıkları anlam, yapı veya işlev bakımından değişik şekillerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Ancak gramer kitaplarında üzerinde durulmayan bazı özel fiil şekilleri de bulunmaktadır. Tarihi dönemlere ait metinlerde, lehçelerde, ölçünlü dilde ve ağızlarda sözü edilen bu yapıların pek çok örneğine rastlanmaktadır.” diyerek söz konusu fiillerin tasnifini yapmaya çalışmaktadır. Ancak yayım aşamasında olduğu söylenen çalışmanın tamamını görme imkânımız olmamıştır.

28 Osman Nedim Tuna (1950: 70), burada geçen örnekler için ‘özel fiil şekilleri’ nitelemesini yapmakta; *adak ada-, casus casusla-, yağmur yağ-* gibi çok sayıda örnek verdikten sonra “Fiillerin eski devirlerde hep bu tipte olduğunu gösteren –bugün elimizde bulunan metinlerden tespit edebildiğimiz- döküntü halinde yukarıdaki örneklerden başka, bilhassa cenup şivesinde *bir vuruş vurdu ki..ve inim inim inliyordu...* vb. şekilleri de bu eski kullanılışı canlı bir şekilde devam ettirmektedir.” demektedir.

29 *figure-pseudo-étymologique* (yalancı türek yanacı): [Söz sanatı terimi] Aralarında gerçekten türek birliği olmadığı halde var görünen iki kelimeyi bir arada kullanma; taş taşı- gibi. www.tdk.gov.tr. (12.04.2009).

30 *figure étymologique* (türek yanacı): [Söz sanatı terimi] Aralarında türek birliği bulunan iki kelimeyi bir arada kullanma; yazı yazmak, yemek yemek gibi. Türek birliği yerine anlam birliği olursa *anlam yanacı* denir; icra et-, laf söyle- gibi. www.tdk.gov.tr (12.04.2009) *Figure étymologique*, aynı etimolojik türetmelerin birleşik (bitişik) olarak kullanıldığı bir retorik biçimdir. Bir ifadenin *figure étymologique* sayılabilmesi için bu iki kelimenin birbirinden farklı kelimeler olması, aynı kelimenin farklı iki yansıması (şekli) olmaması gereklidir.

31 “*yana kin ukıtu sözlelim munda udiğ -sız-ı yme negü ol tip tiser.*”(Yine daha sonra anlatarak söyleyelim. ‘Burada engelsizi de nedir?’ diye dersin,...) (Özönder 1998: 36 ve 72 vd); *munung piraptı-sı tegmek tegmekindin bolur*:(bunun praptı’si değme değmesinden olur)(Özönder1998:91).

Bu malzemedan hareketle denebilir ki; Trabzon ağızları, Türkiye Türkçesinin diğer ağızları gibi söz varlığı ve ses özellikleri itibariyle Türkçeye mahsus arkaik hususiyetleri, tarihsel süreçte Türkçenin geçirdiği değişme ve gelişmeleri bir arada barındıran bir laboratuvar, bir arkeoloji müzesi durumundadır.

Bir isim fiil ile bir çekimli fiilin bir araya geliş ilişkilerinden, ortaya çıkan birimin cümlede ve bağlam içinde kazandığı değere kadar taşıdığı ipuçları bizi çok farklı yaklaşımlara sevk edebilir. Bu bağlamda Trabzon ağızlarının fiil şekilleri ve özellikle zarf fiiller açısından ele alınması önem kazanır.

Brendemoen (2008: 166-175), Trabzon ağızlarının zarf fiiller bakımından zengin olduğuna değinerek, bunların cümle bağlayıcısı olarak kullanılmasını irdelediği çalışmasında -ArAk ekinin de sık kullanıldığını vurgular³². Ancak Trabzon'da en çok kullanılan zarf fiil eki, çoğu zaman -IP yerine de geçen -I eşbiçimlidir.

Leyla Karahan (1994: 208), Anadolu ağızlarında kullanılan ve yazı diline göre yapı ve fonksiyon bakımından değişiklik gösteren bazı zarf-fiil ekleri üzerinde durduğu çalışmasında Eski Türkçede görülmeyen -ArAk zarf fiil ekinin Türkçede asıl fiille aynı zamanda veya daha önce ortaya çıkan bir hareketin tarzını anlatan, Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan mürekkep bir ek olduğu bilgisini verir³³.

Kerime Üstünova (1998: 140-146), Dede Korkut destanlarında iki sözcüklü yüklemelerin yokluğunu destanların geçiş dönemi eseri olmasına bağlar. Şüphesiz burada eserlerin sözlü kültür mahsulü olmaları da etkindir. Bu durum zarf fiillerin çeşitlenmesini geciktirmiş, bazı zarf fiillerin işlev alanını genişletmiş olabilir. -ArAk zarf fiilinin EAT'de ortaya çıkması da bundan kaynaklanabilir. Trabzon ağzında bu ekin az kullanılmasının sebebi de bölge ağzının Eski Türkçe'ye yakınlığı ile açıklanabilir. Bu aynı zamanda Trabzon'da söz konusu edilen fiillerin bir asıl fiili yine kendisi ile tarif etme çabasını da açıklayabilir. -ArAk zarf fiili kullanılmadığı için [Fiil+(-me/-ma)]+ (Fiil+ç.e) yapısı [İsim+Fiil] veya [Zarf-fiil+fiil] yapısına anoloji yoluyla işlev üstlenmiş olabilir³⁴. Yahut da bu yapılar, kimi zaman [(Fiil+mAsInA/ -AcAk) + (Fiil+ç.e)] yapısının eksiltili biçimleri olabilir. Kaldı ki [İsim+Fiil] örnekleri isim unsurunun nesne olmadığı yerlerde bir vasıta durumu gösterebilmektedir:

Oy sanduğum sanduğum / Yeşil boya boyandum

32 Muharrem Ergin (1990: 432), ekin -e zarf fiil ekine -rek/-rak karşılaştırma ve büyütme ekinin getirilmesi ile oluştuğunu söyler. Aynı bilgi Banguoğlu (1990:236) tarafından ekin dilimizde oldukça yeni olduğu ve -e ekinin yerini tuttuğu şeklinde yinelenmektedir.

33 Muharrem Ergin (1985: 322) de -ArAk ekinin Eski Anadolu Türkçesinden sonra, Osmanlıcada ortaya çıkmış yeni bir ek olduğunu belirtir.

34 Bu bağlamda O. Nedim Tuna (1948: 71)'nın "Bazen müteradif, bazen de - birinci fiilin zarf olarak kullanılması ile- mürekkep fiil teşkil eden fiiller" olarak nitelediği ve yine 'çok özel bir tekrar örneği' olarak gösterdiği *bul- buluş-*, *sür- sürüş-*, *tak- takış-* örnekleri de bir fiilin diğerini tarif özelliğine işaret etmesi bakımından manidardır.

Demin türkü soylerdum / Şimdi neye dayandum. (Caferoğlu 1994: 185) örneğinde dönüşlülükten yararlanılarak yeşil boya ile boyanılmış olmaktan söz edildiği düşünülebilir.

Öte yandan ölçünlü dildeki “bir *bakış baktı*” gibi isim fiillerin aynı kökten fiille kullanılmasının başka örnekleri vardır ve öyle görünüyor ki bu yapılarla birlikte de yeniden değerlendirilmeleri gerekmektedir³⁵. Bu anlamda Trabzon ağızları sözlü dilin tanıdığı serbestlikle incelenmeye değer farklı örnekler sergilemektedir: bu sefer *elme elmedi/alma alı gidemediler* oni (Brendemoen 2001: 166); *gelin alma yaptılar, ofa yerleşme yaptılar* (Demir 2006: 430); “hiç _ bir sığındı hayat _ da görmedim. *olma hasda oldum*” (Demir 2006: 398) ise onlarca dikkat çekici, üzerinde durulacak, Türkiye Türkçesi ağızları ve Türk lehçeleri ile mukayeselere imkân veren örnekten bir kaçıdır.

Kaynaklar

- AKSAN, Doğan (1996), *Türkçenin Sözcükleri*, Ankara: Engin Yayınları.
- AKTAŞ, Tahsin (1996), “Yapı ve Anlam Bakımından Almanca ve Türkçede İkilemeler”, *Türk Dili*, S. 539, s. 565-575.
- ALKAYA, Ercan (2008), “Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, 3(3), s. 37-76. <http://www.turkishstudies.net> (20.04.2009).
- AYDIN, Erhan (1997), “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, *Türk Dili*, S. 544, s. 417-421.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- BİLGİN, Mehmet (2000), *Doğu Karadeniz -Tarih, Kültür, İnsan*, Trabzon: Serander Yayınları.
- BRENDEMOEN, Bernt (2001), *The Turkish Dialects of Trabzon*, Volume I-II, Oslo.
- BRENDEMOEN, Bernt (2008), “Anadolu Ağızlarındaki Sözdizimi Üzerine Bir Not”, *Turkish Studies*, 3(3), s. 166-175, www.turkishstudies.net (20.04.2009).
- BURAN, Ahmet (2008), *Makaleler*, (Yay. Hzl. E. Alkaya, S. Yalçın, M. Şengül), Ankara: Turkish Studies Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Ankara: TDK Yayınları.
- DEMİR, Necati (2006), *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, I-II-III, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- DEMİR, Necati (2007), “Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: TDK Yayınları, s. 417-424.
- DİNÇER, Aslıhan (2008), “Divânü Lûgati’t Türk’te Kendi Kendini Açıklayan Birleşik Fiiller (Figura Etymologica) Hakkında”, *Gençliğin Gözüyle Kâşgarlı Mahmud ve Divânü Lûgati’t-Türk Kurultayı*, Adana.
- ERCİLASUN, A. Bican (2000), “Dede Korkut Mirası”, *Türk Dili*, I (578), s. 111-115.

35 O. Nedim Tuna (1950: 51), “Türkçede Tekrarlar” adlı ayrıntılı ve kapsamlı çalışmasında isim, sıfat ve zarfların ikileme olarak türlü kullanılışları yanında fiilden yapılmak üzere tekrar şekillerini de çeşitli kiplerin anlam inceliklerini belirterek ele almıştır. Fiilin bildirdiği işin çok esaslı yapıldığını veya yapılmak istendiğini, beğenmeyi, güveni veya iddiayı ifade etmek üzere fiillerin vuruş vur-, koşuş koş-, çalışış çalış- şeklinde tekrar olarak kullanıldığını belirtmiştir. Ancak bu yapıların dilbilgisi bakımından, cümledeki görevleri itibarıyla değerlendirilmesi farklı yorumlara imkân verebilir.

- ERGİN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKDAYI, Hürriyet (2008), “Türkçede Kalıp Sözcükler”, *Bilig*, S. 44, s. 89-110.
- GÜNAY, Turgut (2003), *Rize İli Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1981), *Türk Dilinde İkileme*, Ankara: TDK Yayınları.
- JORMA, Atilla (2008), *Oğuzcanın Karadeniz Serüveni*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- KAHYA, Hayrullah (2008), “Karamanlıca Zarf-Fiil Eklerinden Örnekler”, *SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 19, s. 131-152. <http://turkoloji.cu.tr> (10.04.2009.)
- KARAHAN, Leylâ (1994), “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Armağanı)*, C. XXXII (1-2), s. 205-236.
- KARAHAN, Leylâ (2004), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KOCA, Ergün(2007), “Kırgız-Türk Dillerindeki Yansıma Sözcüklerden Oluşan İkilemeler”, *Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi Kırgız Dili ve Edebiyatı Dergisi* 12, <http://www.turkoloji.cu.edu.tr> (13.04.2009).
- KORKMAZ, Zeynep (2007), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2009), “Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları Arasındaki Yeri”, *Türk Dili*, S. 696, s. 696-709.
- HAMILTON, J. Russel (1998), (1998), *Budacı iyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası*, (Çev. Ece Korkut-İsmet Birkan), Ankara: Simurg Yayınları.
- MURADOĞLU, Nazım, 06 Kasım 2008 tarihindeki ileti, turkoloji@yahoo.com
- ÖNER, Mustafa (1996), “Barış Sözü Hakkında”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 8, s. 57-65.
- ÖZGÜR, Can (2000), “Doğu Karadeniz Ağızlarında Kıpçakça Üzerine Tespitler”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Yayınları, s. 189-194.
- SEV, Gülsel (2004), “Divanu Lügat’it Türk’te İkilemeler”, *Türk Dili*, S. 634, s. 497-510.
- SUÇİN, Mehmet H. (2006), “Türkçe ve Arapça İkilemelerde Sözcük Dizilişi ve Ses Benzeşmesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 28, s. 281-294.
- TEKİN, Feridun (2000), “Trabzon ve Yöresi Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Yayınları, s. 195-202.
- TEKİN, Talât (1997), “Türk Dilleri Ailesi I”, *Turkoloji Eleştirileri*, Ankara: Simurg Yayınları.
- TELLİOĞLU, İbrahim (2003), *Doğu Karadeniz’de Türkler*, Trabzon: Serander Yayınları.
- TUNA, O. Nedim (1949), “Türkçede Tekrarlar 1-2 ”, *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III (3-4), s. 429-447.
- TUNA, O. Nedim (1950), “Türkçede Tekrarlar 1-2 ”, *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV(1-2), s. 35-82.
- ULUTAŞ, İsmail (2007), “Kırgız Türkçesinde İkilemeler”, *Akademik Bakış*, S. 13, s. 13-67.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (1998), “Dede Korkut Destanlarında İki Sözlüklü Yüklemeler”, *Türk Dili*, S. 554, s. 140-146.
- VARDAR, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.